

ΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ ΚΑΙ Η ΔΥΣΗ

Studia Hellenica

Studia Hellenica

Antiquitas • Byzantium • Renascentia XXV.

Εκδόθηκε από

Zoltán Farkas
László Horváth
Tamás Mészáros

STUDIA HELLENICA

Εισηγήσεις στα ελληνικά κατά το 5^ο Συνέδριο με τίτλο
Το Βυζάντιο και η Δύση
23-27 Νοεμβρίου 2015

Εκδόθηκε από
Dora E. Solti

Eötvös József Collegium
Βουδαπέστη 2016

Ο παρών Τόμος εκδόθηκε στα πλαίσια του υπ' αρ. 104456 χρηματοδοτημένου Προγράμματος ΟΤΚΑ του Εθνικού Κέντρου Ερευνών της Ουγγαρίας και του υπ' αρ. 160018 NTP-SZKOLL Προγράμματος του Υπουργείου Ανθρώπινων Πόρων για προγράμματα στήριξης Κολλεγίων Ανωτάτων Σχολών Ουγγαρίας

Υπεύθυνος έκδοσης:
László Horváth, Διευθυντής του Eötvös József Collegium

Διεύθυνση: ELTE Eötvös József Collegium
H-1118 Budapest, Ménesi út 11-13

Σχέδιο εξωφύλλου: Emese Egedi-Kovács

© Copyright για την ελληνική γλώσσα Eötvös József Collegium και οι συντάκτες των εισηγήσεων

ISBN 978-615-5371-69-1

Ο παρών Τόμος τυπώθηκε από το
Τυπογραφείο Komáromi Nyomda és Kiadó Kft.,
υπό την διεύθυνση του János Kovács
H-2900 Komárom, Igmándi út 1.

Λιβάνιος ο Σοφιστής: «Επιτάφιος για τον Ιουλιανό»

Ελένη Ηλία Βολονάκη

1. Οι νέες κατευθύνσεις της ρητορικής τέχνης κατά την Αυτοκρατορική περίοδο – Β' Σοφιστική.

Η Αυτοκρατορική περίοδος σηματοδότησε μία νέα άνθηση της ρητορικής τέχνης, η οποία ακολούθησε καινούριες κατευθύνσεις. Η ανάπτυξη κυρίως της επιδεικτικής ρητορικής, σχετίζεται άμεσα με την παράλληλη αναγέννηση της ελληνικής λογοτεχνίας. Από την περίοδο αυτή προέρχεται ο κύριος όγκος των ρητορικών έργων που διαθέτουμε.

Οι ραγδαίες πολιτικές και κοινωνικές ανακατατάξεις που σημειώθηκαν επηρέασαν τη ρητορική ως προς τις θεωρητικές της κατευθύνσεις. Δεν υπήρχε πια σαφής διαχωρισμός μεταξύ της φιλολογικής κριτικής και της ρητορικής θεωρίας. Πολλοί ρήτορες συνέγραψαν πραγματείες που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως φιλολογική κριτική. Οι ρητορικές σχολές στις ελληνικές πόλεις συνέχισαν να λειτουργούν, ενώ πολλοί Έλληνες ρήτορες έδρασαν στη Ρώμη.

Κατά την περίοδο 81 έως 56 π.Χ., στη Δύση η καταλυτική επιρροή του Κικέρωνα οδήγησε σε περισσότερο παραδοσιακές κατευθύνσεις.¹ Οι Λατίνοι ενδιαφέρονταν κυρίως για τους δικανικούς λόγους. Από το δεύτερο μισό του 1^{ου} ο πιο σημαντικός εκπρόσωπος των Ελλήνων είναι ο Διονύσιος από την Αλικαρνασσό, ιστορικός, ρήτορας, γραμματικός, ρητοροδιδάσκαλος, καθηγητής της ελληνικής γλώσσας και λογοτεχνίας και κριτικός, ο οποίος έδρασε κυρίως στη Ρώμη. Ο Διονύσιος συνέγραψε και πραγματείες περί ρητορικής. Κύριος στόχος του ήταν να αναβιώσει τα αττικά πρότυπα στη ρητορική και την ιστοριογραφία μιμούμενος τους Έλληνες κλασικούς.²

Τον 2^ο μ.Χ. αι., τον ονομαζόμενο «Αργυρό Αιώνα», στην Ανατολή επικράτησε η ερμολογία παράδοση με κύριο βάρος στις «ιδέες» και την περίοδο

¹ Για τον Κικέρωνα, βλ. Kennedy, G. (1994) *A New History of Classical Rhetoric*, Princeton: 128-158.

² Για την εποχή και τον Διονύσιο τον Αλικαρνασσέα, βλ. Kennedy, G. (1994), ό.π. σημ. 1: 159-66.

αυτοί οι Έλληνες γενικότερα ασχολούνταν κυρίως με τους επιδεικτικούς λόγους και τη φιλοσοφία.³ Στα χρόνια αυτά έζησαν και έδρασαν μερικοί από τους πιο επιφανείς ρήτορες της Ύστερης Αρχαιότητας ο Ερμογένης από την Ταρσό της Κιλικίας, ο οποίος συνέγραψε εγχειρίδια διδασκαλίας της ρητορικής τέχνης, που χρησιμοποιήθηκαν κατά κόρον στους Βυζαντινούς χρόνους και την εποχή της Αναγέννησης, ο Πολέμων, ρήτορας και σοφιστής, που ίδρυσε το 110 μ.Χ. τη δική του σχολή στη Σμύρνη, ο Αίλιος Αριστείδης, συγγραφέας με έντονο το ρητορικό στοιχείο, τον οποίο δεν ενδιέφερε να ευχαριστεί απλώς το ακροατήριό του, αλλά και να ανυψώνει την ηθική του.

Μία μεγάλη τομή στη ρητορική τέχνη προκάλεσε το διάταγμα των Μεδιολάνων το 313 από τον Κωνσταντίνο. Οι νέες συνθήκες που επικράτησαν υπέρ του χριστιανισμού, είχαν ως συνέπεια να κλείσουν πολλές φιλοσοφικές σχολές, αφού οι ρήτορες που στρέφονταν στη νέα θρησκεία θεωρούσαν ότι τα διδάγματά της δε συμβιβάζονταν με τη ρητορική τέχνη. Παρόλα αυτά η ρητορική τέχνη επεβίωσε. Τον 4ο αι. μ.Χ. έδρασε ο Λιβάνιος, ο μεγαλύτερος ρήτορας της Ύστερης Αρχαιότητας. Δίδαξε στην αυτοκρατορική αυλή της Κωνσταντινούπολης αλλά και στη γενέτειρά του, την Αντιόχεια του Ορόντη, και έχαιρε γενικής αποδοχής παρά το γεγονός ότι ήταν φανατικός εθνικός, πράγμα ασυμβίβαστο με τη χριστιανική στροφή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Η ρητορική σταδιακά έγινε πολύτιμο μέσο διάδοσης της νέας θρησκείας και οι κατακτήσεις των Ελλήνων ρητόρων έγιναν κτήμα των εκκλησιαστικών λειτουργιών. Πολλοί από τους ρήτορες και σοφιστές του 4^{ου} μ.Χ. αι. συγκαταλέγονται στο κίνημα της Β' Σοφιστικής ή από μερικούς μελετητές συγκαταλέγονται στο πνευματικό κίνημα της ονομαζόμενης Γ' Σοφιστικής προκειμένου να διακριθούν από τους προκατόχους τους, με τους οποίους τους συνδέει η καλλιέργεια και ανάπτυξη της επιδεικτικής ρητορικής τέχνης. Οι σοφιστές του 4^{ου} μ.Χ. αι., ανάμεσα στους οποίους ανήκει και ο Λιβάνιος, θεωρούνται οι εκπρόσωποι της Αναγέννησης της Σοφιστικής.

Σύμφωνα με τους σύγχρονους μελετητές, η Β' Σοφιστική είναι ο όρος που χρησιμοποιείται για τους διδασκάλους της ρητορικής και ρήτορες και για το πολιτισμικό και λογοτεχνικό κίνημα της ελληνικής κοινωνίας που ξεκίνησε τον 1^ο μ.Χ. αι. και αναπτύχθηκε ιδιαίτερος τον 2^ο μ.Χ. αι.⁴ Οι στρατιωτικές και πολιτικές αναταραχές του 3^{ου} μ.Χ. αι. επηρέασαν όλο τον ελληνικό κόσμο.

³ Για την ανάπτυξη της ελληνικής ρητορικής τέχνης κατά την Ρωμαϊκή αυτοκρατορία, βλ. Kennedy, G. (1994), ό.π. σημ. 1: 202-29.

⁴ Γενικά για τη Β' Σοφιστική και τα χαρακτηριστικά του κινήματος, βλ. Kennedy, G. (1994), ό.π. σημ.1: 230-33, για τους εκπροσώπους της Β' Σοφιστικής, βλ. Kennedy, G. (1994), ό.π. σημ. 1: 234-256.

Στην ιδεολογική διαμάχη μεταξύ χριστιανισμού και παγανισμού, οι σοφιστές ως ομάδα ήταν δάσκαλοι που ασκούσαν επιρροή όσον αφορά την παλιά θρησκεία και τις παλιές αξίες, αλλά ήδη από τον 2^ο αι. είχε αρχίσει να αναπτύσσεται μια εκχριστιανισμένη μορφή σοφιστικής, η οποία ενισχύθηκε από την επίσημη ανοχή του χριστιανισμού τον 4^ο μ.Χ. αι. και συνέχισε την ίδια πορεία κατά τον 5^ο και 6^ο μ.Χ. αι.

Στη Β' Σοφιστική διακρίνονται μία φιλοσοφική παράδοση, που χρησιμοποιεί τη ρητορεία ως ένα εργαλείο έκφρασης φιλοσοφικών ιδεών, και μία καθαρά σοφιστική παράδοση, που αναπτύσσεται σε ρητορικές σχολές με τις *declamationes* (ασκήσεις δημηγοριών). Πολλοί σοφιστές ήταν ενεργοί και στους δύο χώρους, ασχολούμενοι και με τη φιλοσοφία αλλά και τη διδασκαλία ρητορικής. Οι πιο διάσημοι σοφιστές ταξίδευαν επιδεικνύοντας τις ικανότητές τους σε θέατρα ή σε θρησκευτικές εορτές, γίνονταν φίλοι με Ρωμαίους και αυτοκράτορες και αποκτούσαν φήμη. Οι σοφιστές της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας είχαν σημαντικές διαφορές από τους σοφιστές της κλασικής περιόδου. Ήταν συντηρητικοί και δεν εισήγαγαν καμία καινοτομία στην εκπαίδευση. Δεν ενθάρρυναν γενικά πρωτότυπη σκέψη στους μαθητές τους και η φιλοσοφία που απηχούσαν ήταν συνήθως συνδυασμός Πλατωνικών και Στωικών πεποιθήσεων.

Πολλοί λόγοι από σπουδαίους σοφιστές της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας σώζονται και διαβάζονται σήμερα. Μερικοί παρέχουν πολύτιμες ιστορικές πληροφορίες ή είναι σημαντικοί για την κατανόηση της ελληνικής θρησκείας και κοινωνίας. Αν και οι σοφιστές θαύμαζαν και προσπαθούσαν να μιμηθούν τον Δημοσθένη, σπανίως αποκτούσαν στοιχεία της δύναμης του ύφους και της δραματικής του έντασης. Το έργο τους στο σύνολό του θυμίζει περισσότερο τον Ισοκράτη, ως προς τις λέξεις, τον ρυθμό της σκέψης και μερικές φορές την έλλειψη πάθους στο ύφος τους. Οι σοφιστές ήταν σπουδαίοι υποκριτές και ψυχαγωγούσαν τον κόσμο την εποχή τους. Παρ' όλα αυτά οι σοφιστές συχνά προσπαθούσαν να μεταφέρουν ένα σημαντικό μήνυμα και γι' αυτό τον λόγο αξίζει να προσέξουμε το περιεχόμενο των λόγων τους. Θέματα που είχαν απήχηση σε δημόσιες περιστάσεις συμπεριλάμβαναν την ελληνική θρησκεία, μυθολογία, λογοτεχνία και τέχνη, καθώς και τα κατορθώματα της κλασικής εποχής, την ήττα των Περσών, τον ιδεαλισμό της ελληνικής φιλοσοφίας, ιδιαιτέρως του Πλάτωνα, την ηθική αριστεία των σπουδαίων Ελλήνων του παρελθόντος και γενικά οτιδήποτε μπορεί να θεωρηθεί ελληνικό. Αν και προσπαθούσαν να επαινέσουν τους Ρωμαίους αυτοκράτορες ή διοικητές, αν και απέφευγαν κριτική των ρωμαϊκών θεσμών ή του χριστιανισμού, το συνολικό

αποτέλεσμα του έργου τους ήταν να προσδιορίσουν έναν ξεχωριστό πολιτισμό που τους ανήκε, σ' αυτούς και στο κοινό τους, καθώς το είχαν κληρονομήσει από τους Έλληνες. Αυτός ο πολιτισμός ήταν πολιτικά, οικονομικά, στρατιωτικά, ηθικά και πνευματικά ανώτερος αλλά υποχείριο της ρωμαϊκής εξουσίας.

2. Λιβάνιος: η ζωή και το έργο του

Η κύρια πηγή πληροφόρησής μας για τον Λιβάνιο είναι ο 1^{ος} Αυτοβιογραφικός λόγος του που εκφωνήθηκε το 374 μ.Χ. και αποτελούσε μία ηθικολογική μελέτη για την Τύχη, με σημείο αναφοράς τη δική του καριέρα εκείνη την εποχή. Η *Αυτοβιογραφία* του μας παρέχει το χρονολογικό πλαίσιο στο οποίο ενσωματώνονται οι πληροφορίες όλων των άλλων του έργων και αποτελεί την καλύτερη αφετηρία μελέτης των δραστηριοτήτων του αλλά και γενικότερα της ζωής στην Αντιόχεια.⁵

Γεννήθηκε στην Αντιόχεια το 314 από μια καλή οικογένεια, η οποία μόλις τότε ανάρρωνε από την καταστροφική τιμωρία που της είχε επιβάλει η οργή του αυτοκράτορα Διοκλητιανού το 304. Ορφανός στην ηλικία των δέκα και με τους θείους του ως προστάτες, είχε ανατραφεί με την παραδοσιακή ελληνική εκπαίδευση της γραμματικής και της ρητορικής, φυσιολογικό για την ηλικία και τη θέση του. Ο Ζηνόθιος ήταν ο δάσκαλός του στα βασικά μαθήματα, αλλά είχε συνολικά πολλούς δασκάλους και παρακολούθησε πολλές σχολές. Η μόρφωσή του ήταν αμιγώς ελληνική, καθώς η οικογένειά του έδινε μεγάλη σημασία στη σωστή παιδεία. Από την ηλικία των δεκαπέντε είχε στραφεί, παραδόξως και σε αντίθεση προς τις επιθυμίες της οικογένειάς του, που προσδοκούσε γι' αυτόν μια πιο κοσμική καριέρα, σε μια καριέρα στη ρητορική. Κατά τους πρώτους μεταχριστιανικούς χρόνους, η Αθήνα είχε μετατραπεί στην «ιερή πόλη των φιλοσόφων» και όλοι όσοι έτρεφαν αγάπη για την ελληνική μόρφωση, πήγαιναν εκεί για να τελειοποιήσουν τις γνώσεις τους. Έτσι και ο Λιβάνιος πήγε στην Αθήνα το 336 μ.Χ. για να σπουδάσει ρητορική δίπλα στον Διόφαντο. Αφού παρέμεινε εκεί για τέσσερα χρόνια, πήγε στην νέα πρωτεύουσα της Κωνσταντινούπολης για να δοκιμάσει την τύχη του ως ιδιωτικός δάσκαλος σε μία κοινωνία νεόπλουτων. Η επιτυχία του ήταν ραγδαία, αλλά αντιμετώπισε έντονο επαγγελματικό ανταγωνισμό. Δεν ήταν δημοφιλής σε κάποιους της αυτοκρατορικής διοίκησης, και αναγκάστηκε να φύγει από την πρωτεύουσα με την ευκαιρία των ταραχών του 342. Μέσα σε δύο χρόνια, όμως, είχε καθιερωθεί ως σοφιστής στη Νικομήδεια, όπου έμεινε για πέντε χρόνια,

⁵ Norman Libanius' *Autobiography*. Representative speeches and letters are translated by Norman in the Loeb Classical Library.

σχηματίζοντας σταθερές φιλίες, αν και ήταν εμφανής η προσήλωσή του στην παλιά θρησκεία και ήταν γνωστή η σύνδεσή του με τον Ιουλιανό. Η φήμη του εξαπλώθηκε και ακμάζει το 349 εξαιτίας των εγκωμίων του προς τους αυτοκράτορες σε σημείο που του προτείνεται επίσημη θέση στην Κωνσταντινούπολη, την οποία όμως αρνήθηκε. Το 352 μ.Χ. αρνήθηκε την προνομιούχα θέση του Καθηγητή ρητορικής στην Αθήνα, καθώς επιθυμούσε να επιστρέψει στην Αντιόχεια. Το 353 παίρνει θέση σοφιστικής μέσω της επέμβασης του δασκάλου του Ζηνοβίου στην Κωνσταντινούπολη, αλλά προσπαθεί να βρει τρόπους να απαλλαγεί. Το 354 εξασφάλισε άδεια επικαλούμενος προβλήματα υγείας, και επιστρέφει στο σπίτι του. Εκεί βρίσκει νεκρή την αρραβωνιαστικιά του ενώ η Αντιόχεια ήταν σε αναταραχή από τις επιθέσεις του Καίσαρα, ο οποίος είχε συλλάβει όλα τα μέλη του συμβουλίου, συμπεριλαμβανομένου και του θείου του. Τα πράγματα σιγά-σιγά ηρεμούν, και μετά του θάνατο του Ζηνοβίου, ο Λιβάνιος παίρνει τη θέση του ως σοφιστή, οπότε και ξεκινά μια σημαντική λογοτεχνική δραστηριότητα. Η φήμη του εξαπλωνόταν με τους λόγους του και ονομαζόταν πλέον με τον όρο «Αντιοχικός». Αντιμετωπίζει προβλήματα υγείας για τα επόμενα 15 χρόνια. Με μία ερωμένη του, δούλη, αποκτά τον μόνο νόμιμο γιο του Αράβιο, που αργότερα ονομάστηκε Κίμων, η νομιμότητα του οποίου του προκάλεσε πολλές ανησυχίες στα τελευταία χρόνια της ζωής του. Η γυναίκα δεν αναφέρεται στα έργα του μέχρι μετά τον θάνατό της, το 390, όταν περιγράφεται: «αξίζει πολλά η υπηρέτριά μου» (Λόγ. 1.278). Μετά από τους διαδοχικούς θανάτους πολλών στενών του φίλων, της μητέρας και του θείου του, του δασκάλου του, πέφτει σε βαθειά κατάθλιψη και παθαίνει νευρικό κλονισμό, κάτι που θα του ξανασυμβεί σε διάφορες περιόδους κρίσης των τελευταίων χρόνων της ζωής του, όπως για παράδειγμα μετά τον θάνατο του Ιουλιανού.⁶

Ο Λιβάνιος υποστήριζε την ανωτερότητα της ελληνικής παιδείας. Ήταν φημισμένος δάσκαλος ρητορικής και σοφιστικής. Οι πολιτικοί του λόγοι ήταν εκπληκτικοί και προκαλούσαν τον θαυμασμό των ακροατών του. Υπήρξε προσωπικός φίλος του αυτοκράτορα Ιουλιανού, του αποκαλούμενου ως παραβάτη από τους χριστιανούς, και συνεργάστηκε μαζί του για την αποκατάσταση της αρχαίας ελληνικής θρησκείας.

Ίδρυσε Σχολή στην Αντιόχεια το 354, η οποία κατά τη διάρκεια της ζωής του είχε μετατραπεί σε μία από τις πιο φημισμένες εστίες ενασχόλησης με

⁶ Για τη ζωή του Λιβάνιου, όπως αναδεικνύεται από την *Αυτοβιογραφία* αλλά και την αλληλογραφία του, βλ. Norman, A. F. (2000) *Antioch as a Centre of Hellenic Culture as Observed by Libanius*, Translated Texts for Historians, Volume 34, Liverpool University Press: intro. xi-xviii.

την ελληνική παιδεία και γλώσσα. Αν και ήταν ένθερμος οπαδός της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, ακόμα και οι χριστιανοί εκτιμούσαν τις γνώσεις του και κατέφταναν από όλες τις περιοχές της αυτοκρατορίας για να μαθητεύσουν κοντά του. Ο Λιβάνιος έδωσε τα γραμματικά εφόδια σε πολλούς από τους χριστιανούς ώστε να υπερασπιστούν τη θρησκεία τους έναντι των εθνικών. Υπήρξε δάσκαλος επιφανών μορφών του χριστιανικού πνεύματος, όπως του Μ. Βασιλείου και του Ιωάννη του Χρυσοστόμου, αλλά επίσης και σημαντικών εθνικών όπως του αυτοκράτορα Ιουλιανού και του Αμμιανού Μαρκελίνου.

Πολλές πληροφορίες για τη ρητορική στην Αντιόχεια βρίσκουμε στο τεράστιο έργο του Λιβάνιου.⁷ Η Αντιόχεια ήταν ένα πολύ διαφορετικό μέρος από την Αθήνα, καθώς είχε τη διοικητική, στρατιωτική και εμπορική ηγεσία. Οι λόγοι του Λιβάνιου είχαν μεγαλύτερη σχέση με τον πραγματικό κόσμο απ' ό,τι οι λόγοι των Αθηναίων σοφιστών με την πόλη της Αθήνας. Διαθέτουμε τις περισσότερες και πιο λεπτομερείς πληροφορίες για την καριέρα, τα έργα και την προσωπικότητα του Λιβάνιου από κάθε άλλο Έλληνα της αρχαιότητας. Το corpus των σωζόμενων έργων του αποτελείται από 51 *declamationes*, 96 προγυμνάσματα και 64 λόγους, τις *Υποθέσεις* των λόγων του Δημοσθένη και περίπου 1600 επιστολές. Γράφει άριστα την αττική διάλεκτο και αντιπροσωπεύει την υπό εξαφάνιση παράδοση του παγανιστικού κλασικού πολιτισμού της εποχής του στην πιο αγνή της μορφή. Γνώρισε προσωπικά όλους τους ηγέτες του δημόσιου βίου, συμπεριλαμβανομένων των αυτοκρατόρων, και είχε τις δικές του απόψεις, τις οποίες σθεναρά υποστήριζε. Ήταν ανεκτικός, ανθρώπινος, και συχνά προσωπικός, παρά την υποχονδρία που τον διέκρινε. Ήταν φλύαρος και συχνά κουραστικός με τις επαναλήψεις του, επιτηδευμένος στο ύφος του και στερούνταν φαντασίας. Παρά την αντίθεσή του στον χριστιανισμό, τα έργα του έγιναν κλασικά στα Βυζαντινά σχολεία. Η μελέτη τους για την επόμενη χιλιετία συνέβαλε σε μία κατανόηση του κλασικισμού και μία αναγνώριση της σπουδαιότητας της ρητορείας. Στους συγχρόνους του και τους μετέπειτα αναγνώστες του έδινε την εντύπωση ότι η σπουδαία ρητορεία ήταν εφικτή μόνο υπό την εξουσία των αυτοκρατόρων.

Ο Λιβάνιος υποδέχτηκε θερμά την άνοδο του Ιουλιανού και του προγράμματός του για την αποκατάσταση του παγανισμού αλλά ήταν αρχικά συγκρατημένος με τον αυτοκράτορα, καθώς δεν ήθελε να δώσει την εντύπωση ενός κόλακα (1.118-23). Τατίστηκε με πολλές πλευρές της πολιτικής του αυτοκράτορα, όσον αφορά τις κοινωνικές, θρησκευτικές και εκπαιδευτικές

⁷ Για το περιεχόμενο του συνολικού έργου του Λιβάνιου και τον ρόλο που διαδραμάτισε ο ίδιος ως σοφιστής και ρήτορας της πόλης του, βλ. Kennedy (1994), ό.π. σημ.1: 248-51.

αρχές του νέου μονάρχη, αλλά ο ίδιος ποτέ δεν ήταν υπέρμαχος των ακραίων παγανιστών αντιδραστικών, όπως ήταν οι νέο-Πλατωνιστές του οικείου περιβάλλοντος του Ιουλιανού. Είχε την ευτυχία να δει όλα τα ιδανικά που είχε τόσο υποστηρίξει να υλοποιούνται. Όταν ο Ιουλιανός ήρθε στην Αντιόχεια το 362, ο Λιβάνιος έγινε δεκτός ανάμεσα στον κύκλο των υποστηρικτών του αυτοκράτορα. Αυτή η σύντομη περίοδος σηματοδεύει την κορύφωση των σοφιστικών του επιτευγμάτων. Μπορούσε επιτέλους να φανταστεί τον εαυτό του στον ιδανικό ρόλο, συγκρίσιμο μ' αυτόν των προκατόχων του κατά την εποχή του Αντωνίνου, σοφιστή της πόλη του.

Ο Λιβάνιος αγωνίστηκε για την ανεξαρτησία του επιδιώκοντας να μετριάσει την αδεξιότητα του θρησκευτικού εξτρεμισμού. Είχε φίλους χριστιανούς, ακόμα και στην ίδια του την οικογένεια, και θέτει υψηλότερα τη φίλια και την τήρηση του νόμου από τη μισαλλοδοξία των νέων θρησκευτικών πολιτικών (*Επιστ.* 757, 763, 819). Στις προσωπικές σχέσεις του, διατήρησε την ανεξαρτησία του: ήταν αντικομφομιστής κι έτσι αρνήθηκε την επίσημη τιμητική θέση που του προσέφερε ο Ιουλιανός (*Λογ.* 2.8, *Ευνάπ.* V.S. 495κ.εξ.), και αρνήθηκε την κατηγορία ότι λόγω της γνωριμίας του αναπτύχθηκε η φήμη του (*Επιστ.* 797, 1154, *Λόγ.* 1.123, 2.8, 51.30). Εξαιτίας της δυσαρέσκειας του λαού προς τον νέο αυτοκράτορα και της διατήρησης ζωντανής της μνήμης του Κωνσταντίου, ο Λιβάνιος έπαιξε μεσολαβητικό ρόλο ανάμεσα στον λαό και τον Ιουλιανό. Η διαμάχη αυτή έμελλε να σβήσει οριστικά μόνο μετά τον θάνατο του Ιουλιανού ή μάλλον κατά τα λεγόμενα του Λιβάνιο, τον φόνο του.

Ο σοφιστής της πόλης είδε μετά τον θάνατο του Ιουλιανού μια πλήρη αντιστροφή του ρόλου του: τώρα ήταν ηθικά υποχρεωμένος να δικαιολογήσει τον νεκρό αυτοκράτορα του. Η περίοδος μετά το θάνατο του Ιουλιανού είναι η πιο δύσκολη περίοδος για τον Λιβάνιο. Έγινε στόχος για απόπειρες δολοφονίας και πολλοί από τους φίλους του συμμετείχαν ενεργά στην εξέγερση του Προκοπίου το 365 μ.Χ. Επί Θεοδοσίου, υποστήριξε την αναβίωση του παγανισμού στην Ανατολή (*Λόγος* 24), αλλά η επιρροή του ήταν πολύ πιο περιορισμένη από πριν. Συνέθεσε λόγους για την Ολυμπία το 380 και το 384 μ.Χ.

Στα τελευταία του χρόνια, τα εσωτερικά προβλήματά του είχαν αντίκτυπο στην επαγγελματική του ζωή και αυτό του προκάλεσε μεγάλη ανησυχία. Η νομιμοποίηση του νόθου γιου του Κίμωνα μείωσε τη δημοτικότητά του ανάμεσα στους συμβούλους και διοικητές, καθώς επίσης και στις σχέσεις του με τους επαγγελματικούς του συνεργάτες, Ευσέβιο και Θαλάσσιο (*Λόγοι* 42 και 54). Η κριτική εναντίον του και εναντίον της οικογένειάς του συνέχισε και

μετά τον θάνατο του Κίμωνα το 391. Η απογοήτευση γίνεται εμφανής στην αυτοβιογραφία του, όπου καταγράφονται όλα τα σχόλια.

Ο Λιβάνιος μιλούσε για δημόσια ζητήματα σ' όλη του τη ζωή, αλλά ταυτόχρονα δίδασκε τους μαθητές του, καθοδηγώντας τους να διαβάζουν Αρχαία Ελληνική λογοτεχνία και διδάσκοντάς τους προγυμνάσματα και *declamationes* (ασκήσεις δημηγοριών). Οι μαθητές της Σχολής του διάβαζαν Όμηρο, Ησίοδο και άλλους ποιητές, Δημοσθένη, Λυσία και άλλους ρήτορες, Ηρόδοτο, Θουκυδίδη και άλλους ιστορικούς (*Επιστ.* 1036). Είναι γεγονός ότι σε όλα του τα έργα αναφαίνεται το μεγάλο του πάθος για τη ρητορική και την παιδεία και ο ίδιος παρουσιάζεται ως ο δάσκαλος που στηρίζει τους μαθητές του σε κάθε περίπτωση και φροντίζει για τις ανάγκες τους.⁸

Ο Λιβάνιος ήταν ευσεβέστατος και διατηρούσε αλληλογραφία με τις μεγαλύτερες προσωπικότητες της εποχής του: ρήτορες, φιλοσόφους, επισκόπους και με αυτοκράτορες.⁹ Ακόμα και οι αντίπαλοί του αναγνώριζαν το κύρος του. Εκτός από τους πιο σημαντικούς ρήτορες και σοφιστές της συγκεκριμένης χρονικής περιόδου, υπήρξε πάνω από όλα ένας ένθερμος υποστηρικτής της πατροπαράδοτης αρχαίας ελληνικής θρησκείας.

Ο Λιβάνιος δεν ήταν ιστορικός, αλλά αυτό που σήμερα θα λέγαμε φιλόλογος. Δάσκαλος της ρητορικής και σοφιστής, αλλά όχι φιλόσοφος με την αρχαιοελληνική έννοια. Στα πλαίσια του επαγγέλματός του, έγραψε αμέτρητα ρητορικά γυμνάσματα με θέματα εμπνευσμένα από την ιστορία, τη μυθολογία και τα ομηρικά έπη. Επίσης, στα πλαίσια των μαθημάτων του έγραφε πλήθος μικρά δοκίμια. Οι μεγαλύτερες αξίες του Λιβάνιου ήταν η παράδοση κι η ελληνική παιδεία και γλώσσα. Είναι χαρακτηριστικό το ότι δεν καταδέχτηκε να μάθει ή να χρησιμοποιήσει ούτε μια λατινική λέξη. Όπως οι περισσότεροι σύγχρονοί του διανοούμενοι -απ' όσους τυχαίνει σήμερα να γνωρίζουμε- ήταν οπαδός του νεοπλατωνισμού. Τίποτα δεν τον συνέδεε με τον στωικισμό και -πολύ περισσότερο- με τον επικουρισμό. Ο Λιβάνιος ήταν ευσεβέστατος, αν και δεν δίσταζε να μέμφεται και να κατηγορεί τους θεούς, όταν θεωρούσε ότι ολιγωρούσαν ή ότι ήταν υπεύθυνοι για κάποιο κακό. Ήταν ένας από τους λίγους εθνικούς διανοούμενους που βγήκαν ζωντανόι από τις σφαγές της δεκαετίας του 370, χάρη στο κύρος του και την ανοχή που απολάμβανε επί τρεις δεκαετίες, καθώς ως φιλόλογος, ήταν πολύτιμος δάσκαλος για τους νεαρούς χριστιανούς.

⁸ Criboire, R. (2013) *Libanius the Sophist: Rhetoric, Reality, and Religion in the Fourth Century*, Cornell University Press: 25-27.

⁹ Για τις προσωπικότητες που αναφέρονται και δίδονται πληροφορίες στο έργο του Λιβάνιου, βλ. Norman, A. F. (1952) "Some personalities in Libanius", *CQ* 2: 142-45.

3. Η Επιδεικτική ρητορεία του Λιβάνιου - «Επιτάφιος για τον Ιουλιανό»

Σύμφωνα με την Cribiore (2013: 89) οι επιδεικτικοί λόγοι είναι οι πιο «ρητορικοί» λόγοι ανάμεσα στο έργο του Λιβάνιου και δεν εκφωνούνταν μπροστά σε ένα μεγάλο κοινό. Ο Λιβάνιος πιθανώς συνέθετε έναν επιδεικτικό λόγο απευθυνόμενο στη δική του κοινωνική τάξη ως πρότυπο κι όχι για να εκφωνηθεί στο θέατρο. Ίσως μάλιστα να διάβαζε έναν επιδεικτικό λόγο σε μία ομάδα καλλιεργημένων φίλων, που ονομαζόταν «σύλλογος» ή ίσως τους έστελνε το κείμενο. Συνηθιζόταν άλλωστε οι πνευματικοί άνθρωποι της εποχής να ανταλλάζουν μεταξύ τους επιδεικτικούς λόγους μέσω αλληλογραφίας.¹⁰ Το γεγονός ότι οι επιδεικτικοί λόγοι λειτουργούσαν κατ' αυτόν τον τρόπο ανταλλαγής κι επικοινωνίας μεταξύ φίλων και διανοουμένων δείχνει ότι η χρήση ρητορικών σχημάτων ή η έλλειψή τους σε έναν επιδεικτικό λόγο δεν συσχετιζόταν απαραίτητα με τις συνθήκες εκφώνησης ή παρουσίασης του λόγου. Αντίθετα, έχει παρατηρηθεί ότι συμβουλευτικοί και πολιτικοί λόγοι που χρησιμοποιούνταν σε έναν συγκεκριμένο πολιτικό πλαίσιο προκειμένου να επιτύχουν κάποιο αποτέλεσμα δεν χαρακτηρίζονται από ρητορική πυκνότητα αλλά ακριβώς το αντίθετο, ιδιαίτερος όταν απευθύνονται σε μικρό πλήθος.¹¹

Ο Λιβάνιος δεν ακολουθεί πιστά τη δομή των παραδοσιακών ειδών λογοτεχνίας αλλά εισάγει ποικίλο και νέο υλικό από άλλα λογοτεχνικά είδη, στα οποία προσθέτει χαρακτηριστικά σημεία ενός ιδιαίτερου τρόπου γραφής. Οι μελετητές έχουν υποτιμήσει το έργο του Λιβάνιου ως ανάξιο προσοχής επειδή θεωρείται σχολαστικό και αποκομμένο από την πραγματικότητα. Οι πιο σύγχρονοι, όμως, μελετητές, αναγνωρίζοντας, ότι παρ' ότι είχε αρνηθεί ο Λιβάνιος να συμμετάσχει στη διοίκηση της πόλης και της αυτοκρατορίας, ενδιαφερόταν για την εξασφάλιση της ελευθερίας των πόλεων έναντι της πίεσης και διαφθοράς της αυτοκρατορικής διοίκησης και της ανικανότητας των τοπικών παραγόντων.¹²

Όλες οι μαρτυρίες, ιδιωτικές και δημόσιες, δείχνουν ότι η απώλεια του Ιουλιανού είχε τεράστιο αντίκτυπο στον Λιβάνιο και άλλους παγανιστές. Το βαθύ πένθος του κυριάρχησε στο έργο του. Σίγουρα ο θάνατός του

¹⁰ Cribiore, R. (2008) "Vying with Aristides in the Fourth Century: Libanios and His Friends." In W. V. Harris and B. Holmes (eds) (2008) *Aelius Aristides between Greece, Rome and the Gods*, Leiden.

¹¹ Cribiore, R. (2013), ό.π. σημ.8: 89, σημ. 55.

¹² Casella, M. (2010) *Storie di ordinaria cornizione: Libanio, orazioni LVI, LVII, LXVI*, Messina: 19-26. Γενικότερα, για τον ρόλο του Λιβάνιου στη ζωή στην Αντιόχεια, βλ. *Λόγοι* 56, 57 και 46

Ιουλιανού δεν ήταν το μόνο γεγονός γύρω από το οποίο στράφηκε η ζωή του Λιβάνιου με μεγάλο ενδιαφέρον, αλλά τον θεώρησε υπεύθυνο για διάφορες δυστυχίες και αρρώστιες, ανάμεσα στις οποίες και την περιστασιακή έλλειψη επαγγελματικής του επιτυχίας, την αυξανόμενη κυριαρχία αντιπάλων αρχών, την αδιαφορία των μαθητών του και τη βύθιση της παγανιστικής θρησκείας σε μεγάλο σκοτάδι. Αν και ο Λιβάνιος είχε πει ότι αγαπούσε τον αυτοκράτορα «όχι λιγότερο από τη μητέρα του» (*Επιστ.* 1154 N124), στην πραγματικότητα ο Λιβάνιος είχε διαφωνήσει με τον Ιουλιανό σε πολλά ζητήματα αλλά αυτό που τους ένωνε ήταν το κοινό τους πάθος για τη ρητορική, για την οποία ο Λιβάνιος αισθανόταν απόλυτη πίστη και θρησκευτική ευλάβεια.

Αναμφισβήτητα το προσωπικό ενδιαφέρον του αυτοκράτορα προς τον Λιβάνιο και την ευκαιρία που του έδωσε η φιλία του, ήταν σημαντικοί παράγοντες της στάσης του Λιβάνιου απέναντί του. Αλλά η σχέση του χαρακτήρα, η συναλλαγή δασκάλου με μαθητή, και η δυνατότητα της αναβίωσης των κλασικών σπουδών από την απειλή του σκότους σίγουρα επέδρασαν στο να εδραιωθεί η σχέση των δύο.¹³

Τα θέματα της ρητορικής, γραφής και αναγκαστικής σιωπής αντανακλώνται στις επιστολές που γράφτηκαν μετά τον θάνατο του αυτοκράτορα, δείχνοντας ότι για τον σοφιστή, ο Ιουλιανός και η ευγλωττία συνδέονταν στενά. Η ανικανότητα του Λιβάνιου να εργαστεί δεν ήταν απλώς ένα φυσικό αποτέλεσμα της κατάθλιψής του μετά από μία σημαντική απώλεια. Στην πραγματικότητα, η ικανότητά του να βασιστεί σε συνηθισμένες πηγές έμπνευσης και δημιουργικότητας περιορίστηκε σοβαρά μετά την αποχώρηση του Ιουλιανού από την πολιτική σκηνή.

Εννέα από τους Λόγους του έχουν ονομαστεί «Ιουλιανικοί», είτε απευθύνονται προς τον ίδιο τον αυτοκράτορα Ιουλιανό είτε μιλούν γι' αυτόν. Σ' αυτούς περιλαμβάνεται και ο *Θρήνος για τον Ιουλιανό*, ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* και ο λόγος *Περί της τιμωρίας Ιουλιανού*. Ο Λιβάνιος υποστηρίζει ότι ο Ιουλιανός δολοφονήθηκε από Ρωμαίο στρατιώτη που τον είχαν βάλει επί τούτου οι Χριστιανοί, ότι μετά τον θάνατό του τα πράγματα στην αυτοκρατορία πήγαν από το κακό στο χειρότερο, καθώς οι στρατιωτικές ήττες και οι υποχωρήσεις των Ρωμαίων διαδέχονταν η μία την άλλη, ότι οι δολοφόνοι έπρεπε να τιμωρηθούν, ότι οι μετέπειτα αυτοκράτορες τον διαδέχτηκαν με την τρομοκρατία, εξολοθρεύοντας «μυριάδες διαπρεπείς πολίτες» (Εθνικούς).

Ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* του Λιβάνιου προέρχεται από την παράδοση των κλασικών επιταφίων λόγων. Η εκφώνηση του λόγου χρονολογείται μεταξύ

¹³ Για τη σχέση του Λιβάνιου με τον Ιουλιανό, βλ. Cribiore, R. (2013), ό.π. σημ.8: 163-65.

του 365, 21 Ιουλίου και του 366, Ιούνιο.¹⁴ Στη δομή ακολουθεί τους σοφιστικούς κανόνες της πανηγυρικής ρητορείας και ακολουθεί το πρότυπα των διδακτικών εγχειριδίων του Ερμογένη ή του Μενάνδρου. Ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* ξεκινά, όπως απαιτείται, με αναφορά στην οικογένεια και προχωρεί με αυστηρή σειρά στην πραγμάτευση της εκπαίδευσης, του χαρακτήρα και των επιτευγμάτων του πρωταγωνιστή. Αλλά το περιεχόμενο των επιτευγμάτων και η αξιολόγηση του πρωταγωνιστή τοποθετούν τον λόγο στην τάξη της αμφιλεγόμενης διδακτικής σε συνδυασμό με το είδος της Αυτοβιογραφίας. Τέτοιου είδους ρητορεία είχε πρακτικούς στόχους. Εάν η *Αυτοβιογραφία* αποκαλύπτει τα ανεπιθύλακτα πλεονεκτήματα του συστήματός του και μία έκθεση των πολιτισμικών αρετών του Ελληνισμού, ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* αντιπροσωπεύει στο πρόσωπο του Ιουλιανού, έναν παράγοντα τέτοιας αρετής, ηθικής και πολιτικής, μέσω της οποίας αποκαλύπτεται ο τρόπος για την προσωπική σωτηρία, ενώ το κράτος και η κοινωνία εξαγνίζονται από την χυδαιότητα και το λάθος μετατρέπεται σε τελειότητα. Είναι, εν μέρει, αυτή η ιδανική χρηστική πρόθεση που επηρεάζει τον χειρισμό του Λιβάνιου στην αφήγησή του για την εξύψωση του Ιουλιανού στο Παρίσι (18.97) και του λοιμού στην Αντιόχεια (18.195). Οι πρακτικές σκέψεις για την άμεση επιρροή στους Αντιοχείς έχουν αντικατασταθεί από μία πιο ακαδημαϊκή έκθεση της κυριαρχίας του δικαίου λόγου, και ο Λιβάνιος συνειδητά επιχειρεί να επιδείξει την πρακτική φιλοσοφία για την οποία ο Ιουλιανός τον είχε συγχαρεί. Ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* τελειώνει με μία έντονη κριτική αναφορά στις καταστροφές που υπέφερε ή περίμενε η Ρωμαϊκή κοινωνία σε συνέπεια της παραίτησης των ιδανικών του Ιουλιανού. Οι παγανιστές πρέπει αναμφίβολα να συνεχίσουν να προσαρμόζονται στις προσταγές του νόμου, όπως ο Ιουλιανός είχε κάνει ως αυτοκράτορας, αλλά δεν αναμένονται να συμφωνήσουν ότι τέτοιου είδους καταστροφές είναι τώρα δίκαιες ή κατάλληλες ως προς την κατεύθυνση ή το περιεχόμενό τους. Στο πλαίσιο αυτό, ο αποκλεισμός κάθε αναφοράς στο στρατιωτικό πρόγραμμα του Ιουλιανού δεν είναι καθόλου παράξενος.

Κύριο μέρος του *Επιταφίου για τον Ιουλιανό* αποτελεί το εγκώμιο του Αυτοκράτορα, της ανατροφής, της παιδείας, των επιτηδευμάτων, των πράξεων (ειρηνικών και πολεμικών), με τις αντίστοιχες ψυχικές και σωματικές αρετές, και της τύχης. Τέλος, επιτάσσεται η σύγκριση με διάσημα πρόσωπα παλαιότερων εποχών και ο επίλογος, που είναι συνήθως μία ευχή. Ο αυτοκράτορας προβάλλεται στον *Επιτάφιο για τον Ιουλιανό* ως άξιος διοικητής, τροπαιούχος

¹⁴ Για τη χρονολόγηση της εκφώνησης και όχι της δημοσίευσης του λόγου, βλ. Walden, J.W.H. (1899) "The Date of Libanius's λόγος ἐπιτάφιος ἐπ'Ιουλιανῶ", *Harvard Studies in Classical Philology* 10: 33-38.

κατά των εχθρών του κράτους, θεοπρόβλητος ηγέτης, πιστός οπαδός της αρχαίας ελληνικής θρησκείας, των θεών και ιερών, καθώς και των άγραφών τους νόμων. Είναι δίκαιος κριτής και επιστάτης των νόμων, αλλά και διοικητής και στρατηγός με υψηλό αίσθημα ευθύνης προς τους υπηκόους του.

Ο έπαινος του Αυτοκράτορα υιοθετεί σε πολλά σημεία τον έπαινο των επιταφίων της κλασικής Αθήνας και μάλιστα τον έπαινο των ανδρείων πολεμιστών και στρατηγών από τον Δημοσθένη και τον Υπερείδη στο δεύτερο μισό του 4^{ου} π.Χ. αι. στην Αθήνα, των ατόμων που συνέβαλαν και βοήθησαν στον πόλεμο, όπου έπεσαν οι τιμώμενοι νεκροί. Η πρόσληψη χαρακτηριστικών στοιχείων του είδους του επιταφίου όπως είχε αναδειχθεί κατά την κλασική περίοδο (5^{ος} και 4^{ος} π.Χ. αι.) φαίνεται στην προβολή ηρωικών ιδεωδών και αξιών που αποδίδονται στο επαινούμενο πρόσωπο είτε μέσω της στρατηγικής και διοικητικής του δραστηριότητας είτε μέσω των αρετών του ήθους και της προσωπικότητάς του.

Ο Ιουλιανός ως προσωπικότητα παρουσιάζεται απλός και προσιτός στον ευρύ κόσμο και τους πτωχούς (18.11), με σοφιστική και ρητορική παιδεία (18.25-30), εξελίχθηκε σε δεινό ρήτορα που έπειθε και εμπύχωνε τα πλήθη με τους προτρεπτικούς του λόγους (18.52-53), ενώ παράλληλα εξέπεμπε μία πράοτητα (30), είχε όμως και φιλοσοφική κατάρτιση (18.18) και ήταν υποστηρικτής της ελληνικής παιδείας (18.21). Μία αρετή του Ιουλιανού που εξαίρεται σ' ολόκληρη την αφήγηση των επιτευγμάτων του είναι η σοφία (18.39). Ο Λιβάνιος παρομοιάζει τον Ιουλιανό με τον Αχιλλέα που δίνει τα άθλα στον Αγαμέμνονα, έτσι και ο ίδιος έδειχνε σύνεση στον τρόπο που χειριζόταν τους αιχμαλώτους (18.66). Η εξυπνάδα του αποδεινύεται από δύο ωφέλειες που προσέφερε, πρώτον αύξησε την προθυμία των αγαθών ανδρών του δίνοντάς τους και άλλα αγαθά, ενώ άφησε τους εχθρούς να διατηρήσουν όσα είχαν κατακτήσει (18.72). Χαρακτηριστικό της έμφασης που δίνει ο Λιβάνιος στην ευφροσύνη του Ιουλιανού είναι ότι τον αντιπαραθέτει με τον Κροίσο για να τονίσει ότι ο Ιουλιανός είχε να επιδείξει τους θησαυρούς της ψυχής του. Χάρη στην «διάνοια» του Ιουλιανού, όπως αναφέρεται στον *Επιτάφιο για τον Ιουλιανό*, η Γαλατία ανέκτησε την εξουσία της και όχι χάρη στα όπλα. Ο Ιουλιανός δεν θεωρούσε ότι τα πλούτη φέρνουν την ευτυχία αλλά η «φρόνησις» (18.191). Μία άλλη αρετή του Ιουλιανού ήταν η φιλανθρωπία του (18.110), την οποία συνδύαζε με την φρόνηση προκειμένου να απαλλαγεί από υβριστές, κακούργους, ζηλωτές και κακούς συμβούλους, να κάνει δίκαιους θεσμούς και να ανανεώσει την ισχύ των νόμων (18.151). Ως δεινός ρήτωρ, κατά τον Όμηρο, μιλούσε «ασφαλώς» και ενθάρρυνε τους ομιλητές του να

μιλούν άριστα και με σοφία (18.154-155). Αναφέρει χαρακτηριστικά ο Λιβάνιος ότι μόνος ο Ιουλιανός συνδύαζε τρία πράγματα, την ακοή, τον λόγο και τη γραφή (18.174). Τέλος, μία ακόμη αρετή του Ιουλιανού που εξαιρείται είναι η δικαιοσύνη του, η οποία όμως απέρρεε από μία αυστηρότητα και τον φόβο που προκαλούσε το όνομά του ακόμα και όταν ήταν απών (18.186). Και ως πολεμιστής και στρατηγός, διακρινόταν για τις άπειρες επιτυχίες του, για την γενναιότητα και την τόλμη του, καθώς δεν φοβόταν ούτε τους Πέρσες ούτε τη δύναμη του Κωνσταντίου και ήταν μέγας στις προετοιμασίες των επιχειρήσεων (18.205-207).

Από τη σύντομη αυτή επισκόπηση του επαίνου του Ιουλιανού στον *Επιτάφιο για τον Ιουλιανό* του Λιβανίου γίνεται φανερό ότι επαινείται ο αυτοκράτορας για τις εξής αρετές, αυτή των λόγων, τη φρόνηση, τη διάνοια, τη φιλανθρωπία και τη σοφία, καθώς επίσης και την γενναιότητά του έναντι των εχθρών, αναφανόμενος ως τολμηρός και αήττητος σωτήρας του στρατού του. Οι αρετές αυτές θυμίζουν και ανταναικλούν τις Ομηρικές αξίες του ηρωϊκού κώδικα τόσο της Ιλιάδος αλλά ιδιαίτερως της Οδύσσειας. Η παιδεία του, η ευφροσύνη του και η σοφία του παραπέμπουν στην «μήτι» του Οδυσσέα που πίστευε απόλυτα στην υποστήριξη των θεών, όπως και ο Ιουλιανός. Αντίστοιχες αρετές τονίζονται στους επιταφίους λόγους της κλασικής περιόδου εμπνευσμένες από τις ομηρικές ηθικές αξίες αν και ιδωμένες μέσα από το δημοκρατικό πρίσμα της πόλης-κράτους του 5^{ου} και 4^{ου} π.Χ. αι.¹⁵

Εν κατακλείδι, στον επίσημο *Επιτάφιο για τον Ιουλιανό* του Λιβανίου (λόγος 18), ο Ιουλιανός παρουσιάζεται ως το Ελληνικό ιδεώδες, «ένας παράγων τέτοιας αρετής, και ηθικής και πολιτικής, δια του οποίου αποκαλύπτεται η προσωπική του σωτηρία και το κράτος και η κοινωνία εξαγνίστηκαν από τη χυδαιότητα και το λάθος και οδηγήθηκαν στην τελειότητα».¹⁶

4. Ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* και το κοινό του Λιβανίου

Στην ύστερη Ρωμαϊκή εποχή, μία βαθειά γνώση και έκκληση των συναισθημάτων του κοινού αποτελούσε μέρος της τέχνης της πειθούς, ακόμα κι αν είχαν περάσει πολλοί αιώνες από τον Αριστοτέλη. Η θρησκευτική ανησυχία, η δικανική ζωή, οι συζητήσεις και διαμάχες των συμβουλίων της πόλης και οι

¹⁵ Για την πρόσληψη των ομηρικών αξιών στους επιταφίους λόγους της κλασικής περιόδου, βλ. Volonaki, E. (2016) 'Homeric values in the Epitaphios logos' στο Efstathiou, A. & Karamanou, I. (επιμ.) (2016) *Homeric Receptions Across Generic and Cultural Contexts in Literature and Performing Arts, Trends in Classics*, vol. 37: 125-146

¹⁶ Kennedy (1994), ό.π. σημ.1: 250.

δημόσιες και ιδιωτικές υποθέσεις όλες απαιτούσαν από τον ομιλητή να επικαλείται τα συναισθήματα του κοινού του προκειμένου να προκαλέσει την επιθυμητή αντίδραση. Ο ρήτορας έπρεπε να παρουσιάζεται ως σεμνός και άξιος άνθρωπος, ο οποίος κινούνταν από δικά του συναισθήματα και ενεργοποιούσε και το κοινό του για την αντιμετώπισή τους. Αν και θα περίμενε κάποιος τα συναισθήματα του κοινού να απασχολούν ιδιαίτερος τους δικανικούς και συμβουλευτικούς λόγους, μερικά είδη επιδεικτικών λόγων απαιτούσαν από τον ρήτορα να τα καλλιεργεί και να τα επικαλείται. Ο Λιβάνιος περιγράφει τον εαυτό του και τα συναισθήματά του με τέτοια ένταση, ατομικότητα, και συχνότητα σε όλα του τα έργα, ώστε οι μελετητές έχουν επιχειρήσει να τον αναλύσουν ως έναν αληθινά νευρωτικό ασθενή. Η τάση του για κατάθλιψη, απομόνωση και καταδίωξη τον έκαναν να αναγνωρίζει και να ανταποκρίνεται στα συναισθήματα του κοινού του. Τα συναισθήματα που συχνότερα απαντούν στα έργα του είναι η λύπη, ο θυμός και η ντροπή, καθώς επίσης και ο θρήνος, ένα συναίσθημα που απουσιάζει από τον κατάλογο των συναισθημάτων στη *Ρητορική* του Αριστοτέλη.

Σε πολλούς λόγους, όπως αυτούς προς υπεράσπιση του Ιουλιανού, ο θυμός του Λιβάνιου γίνεται εμφανής. Η δύναμη των καταγγελιών και εκκλήσεών του, για τις οποίες είχε ιδιαίτερη φήμη στην αρχαιότητα, εξαρτάται από τις ρεαλιστικές περιγραφές του άγχους που αποκαλύπτουν την εξοικείωσή του με την «έκφραση» αλλά και την οργή του εναντίον του άδικου ανθρώπινου πόνου. Ο Λιβάνιος αντλεί από ρεαλιστικές πηγές θλίψης και πένθους για να προσφέρει λύσεις σε προβλήματα και συναισθήματα, γνωρίζοντας ο ίδιος καλά τις ανθρώπινες αντιδράσεις προκειμένου να αυξήσει τη δύναμη της παρηγοριάς του.

Στον *Επιτάφιο για τον Ιουλιανό* τα συναισθήματα που επιχειρεί να προκαλέσει ο Λιβάνιος στο κοινό του εστιάζουν στο εγκώμιο του Αυτοκράτορα. Αναμφισβήτητα, υποσκάπτει η λύπη και ο θυμός για τον θάνατο του Ιουλιανού αλλά δεν είναι τόσο έντονος και κατηγορηματικός όσο θα αναμενόταν, δεδομένου του πόνου και της κατάθλιψης που έχει βιώσει ο σοφιστής εξαιτίας της απώλειας του πιο κοντινού του προσώπου εξουσίας και υπεροχής. Όπως έχει ήδη αναδειχθεί, το εγκώμιο του Ιουλιανού βασίζεται στην έκθεση μιας σειράς αρετών, ηρωικών και πνευματικών, που σκοπό δεν φαίνεται να έχει την πρόκληση οργής στο κοινό του Λιβάνιου αλλά μάλλον επιτυγχάνει τον θαυμασμό του ακροατηρίου, καθώς ο σοφιστής τους παρουσιάζει το πρότυπο της αρετής, του ήθους, της διάνοησης, της ανδρείας, της σύνεσης και της σοφίας. Πρότυπο προς μίμηση, πρότυπο που συνδέεται γενικότερα με τη σημασία

της παιδείας και της ελληνικής γλώσσας για τον Λιβάνιο, πολιτισμικές αξίες που επιχειρεί μέσω του εγκωμίου όχι μόνο να προβάλλει αλλά και να διδάξει το κοινό. Έτσι, ο *Επιτάφιος για τον Ιουλιανό* αποκτά μία διδακτική διάσταση και ο έπαινος γίνεται μάθημα όχι μόνο συγγραφής ενός επιταφίου λόγου αλλά μάθημα παιδείας για όλους τους μαθητές και τους ενδιαφερόμενους συμπολίτες του σοφιστή, καθώς και τους αναγνώστες του από την εποχή του σοφιστή μέχρι σήμερα.

Tartalom

Ελένη Ηλία Βολονάκη Λιβάνιος ο Σοφιστής: «Επιτάφιος για τον Ιουλιανό»	9
Αθανάσιος Αγγ. Ευσταθίου Ρητορικές πραγματείες από το Βυζάντιο στη Δύση (15 ^{ος} -16 ^{ος} αιώνας).....	25
Kateřina Bořková Loudoná Η κατηγορία των μορίων στα βυζαντινά γραμματικά εγχειρίδια: η αμετάβλητη παράδοση	35
L. Delbó Katalin Παρατηρήσεις σχετικά με τα βυζαντινά μυθιστορήματα του 12ου αιώνα	49
Dora E. Solti Η πολυτυπία στα δημόδη πεζά κείμενα των πρώιμων νεότερων χρόνων – η περίπτωση του Προγνωστικού των Μοσκόβων	59
Θεοδόσης Πυλαρινός <i>Καρηκομώντες</i> : Ένας άγνωστος κωμικός αγών καθαρυνόντων κατά μαλλιαρών για την ελληνική γλώσσα.....	69
Nicole Votanoná Sumelidisová Τα παραδοσιακά μετρικά σχήματα στην ελληνική μεταπολεμική ποίηση	89
Simos Papadopoulos – Lina Basoukou Το πεζογραφικό έργο του Φώτη Κόντογλου και οι σκηνικές του προεκτάσεις	107
Κωνσταντίνος Νάκος Το Βυζάντιο μέσα από το βλέμμα του István Hajnal, István Bibó και Jenő Szűcs	125

ANTIQUITAS • BYZANTIUM • RENASCENTIA

sorozatszerkesztők: Farkas Zoltán – Horváth László – Mészáros Tamás
ISSN: 2064-2369

I. Szepessy Tibor: *Bevezetés az ógörög verstanba*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-10-3. 266 p.

II: Kapitánffy István – Szepessy Tibor (szerk.): *Bevezetés az ógörög irodalom történetébe*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-08-0. 276 p.

III: Tóth Iván: *Alexandros Homérosa. Arrhianos-tanulmányok*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-03-5. 208 p.

IV: *Philologia nostra. Bollók János összegyűjtött tanulmányai*. Szerkesztette: Mészáros Tamás. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-00-4. 516 p.

V: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland: Begegnungen zwischen Ost und West*. Bibliotheca Byzantina 1. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2013. ISBN: 978-615-5371-15-8. 375 p.

VI: Achilleus Tatios: *Leukippé és Kleitophón története*. Fordította: Szepessy Tibor. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-27-1. 153 p.

VII: Szepessy Tibor (szerk.): *Római költők antológiája*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-25-7. 575 p.

VIII: Maywald József – Vayer Lajos – Mészáros Ede: *Görög nyelvtan*. Szerkesztette: Mayer Gyula. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-31-8. 333 p.

IX: Jacqueline de Romilly – Monique Trédé: *Az ógörög nyelv szelleme*. Fordította: Vargyas Brigitta. Szerkesztette: Horváth László. TypoTeX Kiadó, Budapest, 2014. ISBN: 978-963-2793-95-5. 135 p.

X: László Horváth (Hrsg.): *Investigatio Fontium. Griechische und lateinische Quellen mit Erläuterungen. Beiträge der Tagung Klassisches Altertum – Byzanz – Humanismus der XI. Ungarischen Konferenz für Altertumswissenschaft.* Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-33-2. 281 p.

XI: Horváth László: *Az új Hypereidés. Szövegkiadás, tanulmányok és magyarázatok.* TypoteX, Budapest, 2015. ISBN: 978-963-2798-18-9. 301 p.

XII: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland II. Studia Byzantino-Occidentalia.* Bibliotheca Byzantina 2. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2014. ISBN: 978-615-5371-36-3. 212 p.

XIII: János Nagyillés – Attila Hajdú – Gergő Gellérfi – Anne Horn Baroody – Sam Baroody (eds.): *Sapiens Ubique Civis. Proceedings of the International Conference on Classical Studies (Szeged, Hungary, 2013).* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-40-0. 424 p.

XIV: Zsuzsanna Ötvös: „*Janus Pannonius's Vocabularium*”. *The Complex Analysis of the Ms. ÖNB Suppl. Gr. 45.* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-41-7. 354 p.

XV: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland III. Studia Byzantino-Occidentalia.* Bibliotheca Byzantina 3. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-44-8. 302 p.

XVI: Emese Egedi-Kovács (éd.): *Byzance et l'Occident II. Tradition, transmission, traduction.* Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-46-2. 238 p.

XVII: Ágnes Ludmann (ed.): *Mare nostrum. Studia Iberica, Italica, Graeca. Atti del convegno internazionale Byzanz und das Abendland – Byzance et l'Occident III (24-25 novembre 2014).* ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-45-5. 186 p.

XVIII: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung II. Beiträge der Tagung 'Quelle und Deutung' am 26. November 2014 (EC Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, I.II).* Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest, 2015. ISBN: 978-615-5371-47-9. 158 p.

XIX: Dión Chrysostomos, *Tróját nem vették be (szerkesztette, fordította, előszóval és magyarázatokkal ellátta: Szepessy Tibor)*. Eötvös-József Collegium ELTE, Budapest 2016. ISBN: 978-615-5371-55-4. 172 p.

XX: Balázs Sára (Hrsg.): *Drei deutschsprachige Handschriften des Opusculum tripartitum des Johannes Gerson. Synoptische Ausgabe der Fassungen in den Codices StB Melk, Cod. 235, StB Melk, Cod. 570 und Innsbruck, ULB Tirol, Serv. Ib 3*. EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. II.I. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. [ISSN 2064-969X] ISBN 978-615-5371-66-0. 332 p.

XXI: Erika Juhász (Hrsg.): *Byzanz und das Abendland IV. Studia Byzantino-Occidentalia*. Bibliotheca Byzantina 4. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-68-4. 276 p.

XXII: Emese Egedi-Kovács (éd.): *Byzance et l'Occident III. Écrits et manuscrits*. Collège Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN : 978-615-5371-63-9. 336 p.

XXIII: Ágnes Ludmann (ed.): *Italia Nostra. Studi filologici italo-ungheresi*. Collegio Eötvös József ELTE, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-65-3.

XXIV: Balázs Sára (Hrsg.): *Quelle und Deutung III. Beiträge der Tagung Quelle und Deutung III am 25. November 2015*. EC-Beiträge zur Erforschung deutschsprachiger Handschriften des Mittelalters und der Frühen Neuzeit, Bd. I.III. ELTE Eötvös-József-Collegium, Budapest, 2016. [ISSN 2064-969X] ISBN 978-615-5371-67-7. 212 p.

XXV: Dora E. Solti (ed.): *Studia Hellenica*. ELTE Eötvös József Collegium, Budapest, 2016. ISBN: 978-615-5371-69-1.